

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ І.ФРАНКА ТА Р. КІПЛІНГА ЯК АВТОРСЬКА АНІМАЛІСТИЧНА ЖАНРОФОРМА: ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (36) 2016

УДК 883.3.417.3

Горбонос О. Літературні казки І. Франка та Р. Кіплінга як авторська анімалістична жанроформа: типологічний аспект; 10 стор.; бібліографічних джерел – 14, мова – українська.

Анотація. У статті розкриваються особливості літературної анімалістичної казки як жанроформи авторських літературних творів. Спираючись на основні теоретичні концепти даної геноодиноці, у дослідженні простежуються особливості авторського світообразу анімалістичних казок І.Франка та Р.Кіплінга.

Стверджується, що синтез народноказкових традицій та творчих авторських позицій змістоформи казок письменників забезпечує їх художню цілісність як літературно-казкового жанру.

Ключові слова: літературна казка, народна казка, анімалістична казка, тваринний світ, новаторство, трансформація, етичний кодекс, авторський світообраз.

Літературознавство останніх десятиріч наповнене активно маркованими ґрунтовними, змістовними дослідженнями з проблеми функціонування жанру літературної казки та її різновидів як у вітчизняному, так і в європейському літературному просторі.

Літературна анімалістична казка як авторська казкова жанроформа в Європі виникла досить пізно, лише в середині ХІХ ст. Таке оформлення авторської казки про тварин як окремої жанрової форми зумовлює її дослідження у двох аспектах:

- теоретичному (розуміння її жанрової природи та виділення жанрово-стильової домінанти – тих типологічних рис, що визначають її унікальність і специфіку);

- практичному (системний аналіз текстових масивів конкретних авторських казок).

Теоретичний дискурс з'ясування жанрової природи анімалістичних казок відзначається дискусійністю і в вітчизняній, і в світовій науковій думці. На сьогодні маємо низку досліджень з казкознавства (Г. Сабат, Н. Тихолоз, Ю.Ярмиш), але анімалістична казка в окремий різновид у цих та інших працях не виділяється (Ю. Ярмиш, наприклад, казки, про тварин відносить до групи пізнавальних), хоча вже давно займає помітне місце в літературному доробку, призначеному читацькій аудиторії [13, с.32].

Літературна казка про тварин до сьогодні не має чіткої дефініції. Ю.Проценко запропонувала таке визначення даного жанру: літературна анімалістична казка – авторський твір, сформований на основі жанрової матриці народної казки, в якому тварини діють як повноправні персонажі (або на рівні з персонажами-людьми); будучи формою засвоєння традиції, літературна казка про тварин разом з тим відрізняється від фольклорних жанрів-прецедентів домінуванням індивідуальної художньої свідомості, що виявляється у способах трансформації традиційних сюжетів, образів і мотивів, у синтезованій структурі казки

й авторському вирішенні моральних проблем [10, с.19]. Виділення казок про тварин в окрему групу літературних казок має наукове обґрунтування. Як свідчить і світовий, і вітчизняний літературний процес існує ряд авторських казок, які не можна віднести до жодної іншої змістоформи, адже дані письменницькі твори характеризуються такою специфічною художньо-образною ознакою, коли основним об'єктом чи суб'єктом письменницької розповіді у них стає тварина.

Найбільш яскравими творцями вітчизняної та англійської літературної анімалістичної казки виступають І. Франко та Р.Кіплінг. Казки Каменяра вже були предметом наукового аналізу – і в загальних дослідженнях його творчості, і в окремих працях. Так, О. Дей та О. Вертій розглядали деякі з них в аспекті народних джерел Франкової творчості та художньої трансформації сюжетів, мотивів і образів українського фольклору; Д.Білецький, В. Бойко, І. Гмир, Л. Кіліченко досліджували їх у контексті дитячої літератури; казки про тварин перебували в полі уваги Г. Сабат, Н.Тихолоз та ін. Характеристика англійської літературної анімалістичної казки другої половини ХІХ ст. в окремих її літературознавчих аспектах подана у роботах Н. Будур, Дж. Зайпса, Дж. Гарріса (J. M. Harris), Н.Мамаєвої, М.Назаренка тощо. Увагу на певних етапах її розвитку зосереджено у дослідженнях Т.Косслет (T.Cosslett) – історія становлення анімалістичної казки.

Тезаурус зазначених досліджень авторських казок про тварин як частина творчої спадщини літературознавства все ж не має цілісного типологічного та системного аналізу, що і вимагає ґрунтовного комплексного проникнення в закономірності їх функціонування. Звідси – мета дослідження полягає в потребі аналізу цієї художньої форми у творчості І.Франка та Р.Кіплінга, специфіки її функціонування як усвідомлення своєрідності анімалістичної літературної казки у творчості вказаних митців.

Літературна анімалістична казка як авторський твір фантастичного характеру, який виникає в інтенційному просторі «the man of letters» («людини, що пише», творця), акумулює основні характеристики фольклорної казки про тварин; її значний художній потенціал зумовлений поєднанням двох подібних, але не тотожних художньо-естетичних систем: колективно-творчої та індивідуально-авторської. Як зазначає Ю. Проценко, одним із найважливіших завдань сучасного літературознавства у царині анімалістичної казки є аналіз системи зооперсонажів, оскільки саме анімалістичні персонажі впливають на такі компоненти казки як композиція, сюжет, мотив і конфлікт і виступають домінантою казкової оповіді.

Зокрема, аналіз англійських літературних казок про тварин (XIX ст.) показав, що існують певні загальні принципи зображення зооперсонажів. Таких героїв, як правило, (хоча різною мірою) наділено портретною, психолого-поведінковою та соціальною характеристикою. При чому в різних письменників домінують різні характеристичні засоби: соціальні й сатиристичні – в Л. Керролла, витончено портретні й поведінкові – в О.Уайльда, соціалізовані й динамічно рухливо поведінкові – в Р. Кіплінга тощо.

Сучасна літературознавча думка свідомо того, що написання І.Франком збірки казок «Коли ще звірі говорили» є у його творчості явищем скоріше закономірним, аніж випадковим, спорадичним. Наукова обізнаність письменника з народними і літературними казковими надбаннями стає теоретичним підґрунтям його власної обробки кращих зразків «звіриного епосу» і внесенням їх у фонд української літератури кінця XIX – поч. XX століття.

На думку Каменяра зображення тварин у фольклорних казкових творах настільки переконливе, що уже з дитинства дає можливість переносити перипетії казки на реальні стосунки у житті.

Літературні казки про тварин з'явилися у творчості І.Франка переважно у 90-ті рр. (коли письменник став батьком). Збірка казок Івана Франка під назвою «Коли ще звірі говорили» перший раз вийшла ще у 1899 р.; в неї ввійшло близько 20 народних казок про тварин різних західних і східних джерел; їх змістоформа стає базисом уже літературних казок письменника.

Варто зазначити, що час, коли митець усвідомлено переробляє казки різного етнічного походження, це, з одного боку, пора його творчої зрілості як письменника, а з іншого – період тяжких життєвих випробувань, негараздів, складних життєвих ситуацій (поразка на виборах до австрійського парламенту, недопуск до викладання у Львівському університеті, хвороба і бідність тощо).

«...Не вагався декуди відступати від оригіналів, вводити нові мотиви в старий засновок, бажачучи звернути думку... малих читачів та слухачів

від казкових фікцій на дальший, ширший обрій життєвого змагання та наукового досліду», – підкреслює митець [цит. за 12, с.75]. З цією метою автор передусім пристосовує запозичені казкові сюжети до психологічно-вікових і національних особливостей саме українських дітей; на «чужий, позичений малюнок» накладає нові оригінальні барви, наливає «у старі міхи нове вино»; письменник насамперед переносить на національний ґрунт саме зооморфні образи.

Характерно, що закон боротьби персонажів за існування у казках І.Франка зображується як на загальнолюдських, так і природних законах. Зображуючи найрізноманітніші форми боротьби за існування як основи розвитку природи та тваринного світу, письменник створює певний «підручник життя». Відтак, збірка набирає вигляду своєрідного, викладеного у казковій формі та адаптованого до дитячого сприйняття повчально-філософського трактату про еволюцію природи, людини та суспільства.

Будуючи уже власні авторські світообрази конкретних текстів збірки, І.Франко, створюючи персонажну систему її конкретних казок, у образах тварин як головних героїв звертається, перш за все, до традиційного змалювання їх характерних рис, ідентичного до народних казок: зажерливість вовка, хитрість лиса, незграбність ведмедя, упертість осла тощо. Але як письменник-творець він прагне і посилити ці особливості, майстерно розкриваючи їх через вчинки або розмови персонажів, як і в народній казці. Та все ж детальний текстуальний аналіз дає можливість стверджувати, що митець не тільки продовжує фольклорні традиції, а й по-новаторськи, індивідуально-творчо трансформує типові казкові образи, змінює навіть їх природну сутність і підкреслює саме ті характерні риси, які допомогли героям-тваринам боротися за своє життя і перемогти, особливо у двобої з більш сильним звіром – хижакком. З цією метою І.Франко використовує типово літературні прийоми і засоби, які просто неможливі у народній казці як усному оповідальному жанрі: найрізноманітніші описи, змалювання переживань, почуттів, емоцій героїв, їх психологічного стану, засобу художньої деталі тощо. Ці літературні форми І. Франко майстерно поєднує із зверненням до скарбниць фольклорної художньої майстерності.

Текстуальний аналіз збірки дає можливість виділити цілу низку казок, у яких провідним мотивом стає перемога розуму, кмітливості, витримки над хижою тупою силою («Заєць і Ведмідь», «Осел і Лев», «Вовк війтом»). А в казках «Три міхи хитроців», «Заєць і Їжак» тощо йде утвердження цінності морально-етичних якостей життя – порядності, вірності, чесності – і їх вивищення над підлістю, підступністю, зрадою тощо.

Під пером І. Франка змістоформа казки стає авторським текстом, в якому утвердження перемоги тих, хто обстоює справедливу справу, – провідна

думка твору, генеза якої – перемога добра над злом фольклорної казки. Відтак, у зазначених анімалістичних казках Каменяра народні переконання синтезувалися з авторськими. Це дає право стверджувати, що літературні анімалістичні казки І. Франка у збірці «Коли ще звірі говорили» створені шляхом літературної обробки народно-казкових джерел і є літературними казками за фольклорними мотивами.

Літературні казки про тварин Джозефа Редьярда Кіплінга (Joseph Rudyard Kipling, 1865 – 1936) стали винятковим явищем і в англійській, і в світовій літературі. Як і казки І. Франка, вони відійшли від тенденції повчання та моралізаторства і засвідчили той рівень розвитку жанру літературної анімалістичної казки, базис якого – власний художній світ з оригінальними і яскравими образами.

Незважаючи на те, що він був автором багатьох поезій, малих та великих прозових творів, справжню популярність Кіплінг здобув саме анімалістичними казками для дітей – «Книга джунглів» (*The Jungle Book*, 1894), «Друга книга джунглів» (*The Second Jungle Book*, 1895). Їх виникнення – відгук на прохання американської дитячої письменниці Мері Елізабет Мейпс Додж, яка попросила Р. Кіплінга написати про індійські джунглі для дитячого журналу «Святий Ніколас». Спільним задумом та героями об'єднані всі історії про Мауглі – людське дитинча, що знайшло собі родину серед вовків.

Акцент літературознавців робиться на таких особливостях цих творів:

- зв'язок із міфом, за що автора навіть називають міфотворцем [5, с. 11]. Обидві «Книги» підкорені, як і зображуване у міфі, циклічності та ритму вічного відродження: по колу змінюються день і ніч, час дощів і час посухи, так само по колу іде боротьба сил порядку із силами хаосу. Казки Кіплінга розгортаються за принципом: порушення закону – відновлення закону: Шер-хан, не дотримавши головної заповіді – не полувати на людину, – має бути покараний; цю місію виконує Мауглі, розстилаючи шкіру тигра на Скелі Ради. Як бачимо, у «Книзі джунглів» спостерігаються ті самі закономірності, як і в давньогрецьких олімпійських міфах – хаос загрожує, а порядок торжествує. До того ж, образ Мауглі є алюзією міфічних героїв: він так само бореться із «чудовиськом» (Шер-ханом) і перемагає його, що не вдавалося нікому раніше;

- казки, що входять до збірок, несуть на собі відбиток епохи – другої половини XIX ст., часу непохитної віри в науку та прогрес. Як зазначає С. Курій, «ідеї того ж «Мауглі» набагато ближчі до надзвичайно популярної тоді теорії Дарвіна, ніж до індійських уявлень про переселення душ» [6, с. 4].

- у «Книгах джунглів» письменник утілює свої погляди, які можна назвати філософією Порядку, що трансформувалася у Закон Джунглів –

праобраз первинного необхідного зведення правил, вироблених мільйонами років еволюції, що протистоять Хаосу та Смерті. Образ Мауглі у цьому контексті може прочитуватися як втілення ідеї про «природну» людину (автором якої був просвітник Ж.Ж. Руссо), – що не розірвала своїх зв'язків із природою і не зіпсувалася пороками цивілізації. Його «проміжне» становище – міжсвітом тварин та людей – дає змогу одночасно піднятися як над Природою, так і над Цивілізацією;

- казки Р. Кіплінга далекі як від натуралістичних розповідей про тварин, так і від алегорично-повчальних індійських притч. Якщо в притчах та байках через образи тварин розкриваються позитивні чи негативні людські типажі, то в обох «Книгах джунглів» спостерігається зворотний процес, коли самі тварини «олюднюються», хоча рівно на стільки, щоб не втратити своєї природної природи: «Читаючи «Мауглі», ми в змозі одночасно сприймати Балю і як мудрого старого вчителя, і як цілковито натурального неквапливого ведмеда» [6, с. 6].

Як бачимо, всі вище перераховані ознаки засвідчують, що твори, які входять до «Книги джунглів» та «Другої книги джунглів», – анімалістичні літературні казки із суто авторською сюжетно-образною системою. Своєрідність стилю Р. Кіплінга полягає у гармонійному поєднанні фантазії та реальності, адже, незважаючи на казковість зображуваних ситуацій, джунглі постають перед читачами справжніми, «натуральними». Сприяє цьому і відсутність «чудес», за винятком розмовляючих тварин. А тому не можна не погодитись із позицією дослідника, який називає «Книги джунглів» «надзвичайними і прекрасними чарівними казками» [5, с. 6].

Р. Кіплінгу вдалося створити цілковито оригінальні власне літературні казки, у яких автор вражає «своїм неповторним стилем та ароматом» [5, с. 11].

Відтак зазначаємо, що анімалістичні казки І. Франка та Р. Кіплінга, з одного боку, зберігають зв'язок із казкою народною, а з іншого – відкриті для впливу авторської волі у розкритті екзистентно-етичної позиції письменників. Головний ідейно-змістовий пафос казок обох митців, що відрізняє їх від етно-етичної основи фольклорних передтекстів, полягає у чіткій етико-антропологічній концепції, утіленій в образах антропоморфних звірів.

З цією метою і І. Франко, і Р. Кіплінг створюють поліперсональний анімалістичний світ, де зооперсонажі відіграють ключову роль у розвитку сюжету й системі мотивів, і – що особливо важливо – у вираженні їх авторської позиції. Особливості сприймання анімалістичних казок митців спрямовані на усвідомлення дихотомічних позицій істини людського буття: життя – боротьба, поразка – смерть, розум – зброя, сила – перемога.

Література

1. Будур Н. Литературная сказка // Сказочная энциклопедия / Н. Будур. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 246 с.
2. Будур Н. Литературная сказка Англии // Сказочная энциклопедия / Н. Будур. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – С. 249 – 253.
3. Галич О., Теорія літератури / О. Галич, В. Назарець, С. Васильєв. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.
4. Дей О.І. Иван Франко і народна творчість / О.І. Дей. – К.: Держлітвидав, 1955. – 300 с.
5. Кагарлицкий Ю. Певец человечества. Предисловие // Редьярд Киплинг. Наука: История о Западе и Востоке. – СПб. – М., 1993. – С. 3 – 17.
6. Курий С. Ко дню рождения Р. Киплинга. Как была написана «Книга джунглей» / С. Курий. : <http://shkolazhizni.ru/archiv/0/n-32558/> [Электронный ресурс]
7. Мамаева Н. Н. «Светлее алмазов горят в небе звезды» : (англ. лит. сказка как явление) // Известия Уральского государственного университета. – Екатеринбург. – 2000. – № 15. – С. 96 – 106.
8. Назаренко М. За пределами ведомых нам полей // Реальность фантастики. – 2006. – №10 (26). – С. 32 – 38.
9. Плетесюк С. Була собі казка / Сергій Плетесюк // Література. Діти. Час. – К.: Веселка, 1998. – С. 60-68.
10. Проценко Ю. Літературна казка про тварин / Ю. Проценко // Слово і час. – 2009. – №8 – С. 18-23.
11. Сабат Г. Жанрова стереотипія. Таксономія казок Івана Франка / Галина Сабат // Слово і час. – 2007. – №1. – С. 50-57.
12. Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генеалогічні аспекти) / Н. Тихолоз. – Львів, 2005. – 316 с.
13. Ярмиш Ю.Ф. У світі казки / Ю.Ф. Ярмиш. – К.: Радянський письменник, 1975. – 137 с.
14. Zipes J.D. Why fairy tales stick: the evolution and relevance of a genre / J.D. Zipes. – NY.: The science, 2006. – 332 p.

Ольга Горбонос

ЛИТЕРАТУРНЫЕ СКАЗКИ И. ФРАНКО И Р. КИПЛИНГА КАК АВТОРСКАЯ АНИМАЛИСТИЧЕСКАЯ ЖАНРОФОРМА: ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация. В статье раскрываются особенности литературной анималистической сказки как жанроформы авторских литературных произведений. Опираясь на основные теоретические концепты данной геноединицы, в исследовании прослеживаются особенности авторского мира анималистических сказок И. Франко и Р. Киплинга.

Утверждается, что синтез народно-сказочных традиций и творческих авторских позиций сказок писателей обеспечивает их художественную целостность как литературно-сказочного жанра.

Ключевые слова: литературная сказка, народная сказка, анималистическая сказка, животный мир, новаторство, трансформация, этический кодекс, авторский мир.

Olha Horbonos

I. FRANKO AND R. KIPLING LITERARY TALES AS THE AUTHOR ANIMALISTIC GENRE: TYPOLOGICAL ASPECT

Summary. In the article features of literary animalistic fairy tales as a genre of authentic literary works are under analysis. Based on the main theoretical concepts of the genre, the study observed authentic animalistic stories by I. Franko and R. Kipling.

It is proved that synthesis of folk fairy tales traditions and creative author's positions of a content and form of fairy tales of writers ensures their artistic integrity as literary fairy tale genre.

Keywords: literary tale, folk tale, animalistic tale, wildlife, innovation, transformation, code of ethics, the author position.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2016 р.

© *Горбонос Ольга В'ячеславівна* – кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету.